

LITTERATUR

DIKTSAMLINGAR 1938

Av författaren fil. lic. KARL GUSTAF HILDEBRAND, Uppsala

1938 var intet överflödets år i svensk lyrik. Men dess relativa sparsamhet har inte avmattningens kännetecken. Snarare kan man tala om en samling, en koncentration. Det kunde tyckas att en handfull diktsamlingar, till övervägande del inriktade på mycket invärtes frågor, borde ha bra liten aktualitet vid sidan av fjolårets väldiga tilldragelser på andra fronter. Men det är knappast ett rättvist betraktelsesätt. Temat om sinnets rening och frid, i de nya diktsamlingarna behandlat med stark intensitet och från mycket olika utgångspunkter, kan ju aldrig bli oväsentligt, minst av allt i en farans och beredskapens tid. De stora linjerna, de vida överblickarna, utgå kanske naturligare från andra årsskördar än den av 1938. Men det är därför icke oviktigt att söka en orientering bland dess krafter och kraftkällor.

Den mest omtalade av årets diktsamlingar har varit *Bertil Malmbergs* »Sångerna om samvetet och ödet». Den markerar en händelse, som ter sig betydelsefull ur mer än en synpunkt, Malmbergs övergång till en kristen tro, upplevd i oxfordgrupprörelsens form. Genom det oundgängliga reklambullret kring denna tilldragelse har man i uttalanden och inlägg alltid på nytt förnummit det säreget äkta och oförvillade i Malmbergs egen röst. För den svenska litteraturen måste det vara en fråga med stor spänning och stora möjligheter över sig, vad det skall springa fram ur den kristna maktens fortsatta brottnings med en diktare och kritiker av så ovanliga mått.

Sångerna om samvetet och ödet gripa främst genom den personliga öppenheten i sin bikt. De spegla en själens strid på många fronter. Där är den genomreflekterade människans intellektuella kamp med tidens undergångsstämning: å ena sidan vill allt övertyga honom om den mörka ödesbestämmdhet, ur vilken det icke finns någon utväg, å andra sidan ropar hela hans väsen på ett annat språk, med en ångest och samvetsoro, som inte låter sig nedtysta av några filosofemer:

Vi skrida som nödvändighetens trälar.
Vi ha ju intet val och intet vapen.
Vad är det då som fyllar våra själar
med denna ångest inför räkenheten?

I denna olösliga konflikt söker sig Malmberg mot en nöd och en räddning, som icke kan uttryckas i undergångsfilosofiens formler

Litteratur

utan i orden om synd och nåd. Från den förnäma tankebrottningen måste människan pressas ned till de trista konflikterna i sitt vardagsliv. Formler och dräkter falla undan. Hjälpplöshet avslöjas. På ett ärelöst plan, stammande och gripen, måste människan möta Gud. Några sällsynt genomlevda strofer om diktarkallet och dess försåtliga art spegla den sista raffinerade frestelsens fall. Befrielsens jubel kommer mera trevande till tals, med uppenbar rädsla för överord men med äkthet bakom.

Malmbergs diktsamling är ett sällsynt gripande personligt vittnesbörd, som utan tvivel kan hjälpa också andra människor i deras nöd. Är den i och för sig också väsentlig som dikt? Frågan ter sig nästan blasfemisk, men den måste ställas. Och här är svaret ovissare. Många stycken ha utan tvivel den verkliga diktens karaktär. Samlingens inledande strofer äro med sin svarta ödesmagi präglade av en beundransvärt kraft. Några av de mycket enkla bekännelserna i den grupp, som kallas »Vägen» äro också oförgätliga: några förtvivlans ord om främlingskapet mellan man och hustru, några rader om själens spöklika ensamhet, ett par dagboksblad om det kristna livets vända, en bekännelse som denna:

Jag beder ej om en blödande ros,
ej om helig extas,
ej om en tro, så stark som granit
och så genomskinlig som glas.

Ikke om känslor av okänd prakt
men ett nytt förhållningssätt.
För mig är det mycket nog, om jag får
Guds hjälp att handla rätt.

Här ha form och innehåll blivit till ett. Annat i Malmbergs diktsamling har icke på samma sätt mognat till dikt. Det förlyfter sig, blir torrt och abstrakt. Man kan peka på olika förklaringsgrunder till den saken. En av dem är kanske den, att bibelns obarmhärtiga realism icke fått sätta sin prägel på Malmbergs kristna bildvärld. Man söker hos honom nästan alldeles förgäves efter bibliska uttryck och tonfall, och i kristen dikt blir detta ungefär som om en gren vill avskilja sig från stammen och leva på egen hand. Men viktigast är utan tvivel att Malmbergs lyriska stil ännu till väsentliga delar är oförändrad av det nya. Han älskar allttjämt, om också med något större återhållsamhet, en gravitetiskt framskridande vers med ceremoniös värdighet och klädd i de högtidliga praktordens rustning. Denna form är väl i svensk vers brukbar bara som magisk form, med ackompanjemang av dova trolltrummor; i denna samling kommer den till sin rätt bara i inledningsstroferna. I andra sammanhang får den lätt något rostigt och antikverat över sig, som man kunde iakttaga redan i utkanterna av »Dikter vid gränsen». För vanlig tankedikt är den för stel, ur stånd att fånga tankens egen hemlighetsfulla och blyxtlika rörelse, skildra tanken som *levande*. Bragt i berö-

ring med aktuell polemik eller vardagliga sammanhang blir den hjälplös i sin ovighet, en albatross på skeppsdäcket. Och för det kristna livets verkligheter blir den ofta för praktfull och indirekt. Det nya vinet hos Bertil Malmberg har hällts i gamla läglar.

Men denna konstnärliga brist griper på sitt sätt mer än många poetiska lyckokast. Just denna inkongruens mellan innehåll och form, just detta ofullgångna och ovissta, är det mest talande uttrycket för hur radikalt förändrad hans värld har blivit, därmed också hur mycket som återstår av den stora och skapande konsekvens, till vilken hans ändrade livsinställning måste föra honom. Bristerna i hans bok vittna om att något är på väg att bli till, något som är större än han själv, liksom Gud är större än vårt hjärta.

Ett par andra kristna diktsamlingar förtjäna att nämnas vid sidan av Bertil Malmbergs. *Bengt E. Nyström* har med »Levande jord» gett sitt hittills rikaste och bästa. Hans vers är substantiell och utan flärd, men har i denna bok på samma gång blivit rörigare. Några dramatiskt levande dikter från skolvärlden höra till det särskilt viktiga i samlingen. Dess personliga öppenhet är hänsynslösare och större än förr; det manliga, stillsamt heroiska draget får samtidigt mycket förtätade uttryck. Den nyströmska diktens religiösa grundmotiv, brytningen mellan den moderna människans oro och den trygga vilan i Gud, kan få sublima uttryck.

Min älskade, det går mot natt, håll hårt i din min hand,
när vägen långsamt stupar ner mot obekanta land.
Det bor en oro i mitt bröst, jag bara går och går.
Blott mina marker vänta lugnt uppståndelsens vår.

Anders Frostensons »Genom lyckta dörrar» är i sin stilla fördjupning, med ett lagerkvistskt och ändå alltmer personligt särpräglat tonfall, en betydande kristen diktbok, nu som alltid med djup upplevelse och mycken skärpa bakom de till synes så menlöst framfladdrande orden. — Kanske kan man i detta höglitterära sällskap åtminstone nämna *Stina Anderssons* lilla häfte »Under löftets båge», den västgötska sömmerskan, som blivit representerad i Svenska Kyrkans Psalmbok, har icke alltid men i sina största stunder en förmåga av oförglömlig naiv genialitet i formen; den kristna tanken behärskar hon naturligt nog bättre än de flesta kulturdiktare.

Mot de anförda bekännelseböckerna bryter sig på ett nära nog våldsam sätt stämningen i *Nils Ferlins* »Goggles». Vad Ferlin har att uttrycka tycks stå så långt borta som möjligt från heliga budskap och allvarliga vittnesbörd. I vår lyrik är han först och främst ombud för de hemlösa, för dem som inte ha mycket att ta eller ge,

som skrävlade för rädsla
och skrattade för gråt
och som ingen ville städsla
och ägna sig åt.

Litteratur

Känslan att stå vid sidan av det stora sammanhanget och den stora meningen har ingen gestaltare, jämbördig med Ferlin. Själv vill han ibland hävda att hans trötta och fragmentariska livsintryck inte ha lett till någonting, att de ha träffat de kuriösa punkterna på ytan och där bortom funnit bara en mörk och stor ovisshet. Livets gestalter ha dragit förbi som medlemmarna i en lantlig cirkustrupp. Själv har han sett dem och ändå inte sett dem.

Atleten såg jag väl, och panterfällan
— att panterfällan var av billig ull —
och clownen såg jag: han var punktligt full,
när föreställningen var slut för kvällen.

Sen såg jag dem när de från staden foro
— med clownen var jag redan du och bror —
att deras löjlighet var ganska stor.
Dock intet vet jag hur de innerst voro.

I sådana strofer växer Ferlins dagdrivarfilosofi ut till en universellt giltig symbol för det stora främlingskapet. Men främlingskap och hänfullt sönderslitande är bara den ena sidan av hans dikt. Han vill smäda och förinta de självgoda konventionella slagorden, den mer eller mindre väl draperade kärlekslösheten, den billiga illusionen. Men han gör det med en helt annan kraft än den slitna negativismens, det uttröttade grinets.

I själva verket har Ferlin sett mycket långt innanför atletens och clownens förklädnader. Hans livskunskap tränger förfärande djupt i en nattlig och förvriden värld, och den nyckfulla vagabondlyriken kan få något av Dantes bittra slutgiltighet, då Ferlin för fram ett av förklädda avgrundsmakter redan insnärjt livsöde:

Ta bättre på dig på den bråda vägen,
du syster min. — Ty det blir kallt till natten.

Och hans tillsynes så planlösa livserfarenhet får i en dikt som »I stolta städer» gigantisk vidd och mäktiga perspektiv.

Den djupa kunskapen om mörkret ger särskild vikt åt vad Ferlin ständigt på nytt har att säga om trots allt goda livsmakter. De äro inkarnerade i bilden av hans mor, sådan han i denna diktsamling besjungit henne med dikter, som aldrig skola vissna. Och man finner hos honom en säreget djup förkunnelse av den försonlighet, den blidhet och den av hinder obekymrade kärlek, som ensam kan se allt det mörka och ändå vara levande. Fördragsamhet, aktsam försynthet mot människan, blir hans lösen.

Skjut ej på pianisten:
han gör så gott han kan,
och för övrigt är det meningslöst
att klandra.

Ur livets virrvarr sträcker sig Ferlins dikt i drömmar, som bra mycket likna drömmarna om en ny himmel och en ny jord:

En gång skall det varda sommar, har visorna tänkt,
en dag skall det tornas rymd över landen.
Rätt mycket skall varda krossat som vida har blänkt,
men mänskorna skola lyftas i anden.

Och i dikten »Sancta Simplicitas» kan han sätta en stor och mild visshet mot hela anstormen av det andligas fiender:

En kättare i dag.
Och i morgon en martyr.
Titlarna beror
på herrarna som styr.

Så bryter sig hos Ferlin ständigt en paradoxal vågsamhet, ett heligt livsmod, mot det mörka och förbrända. Han har skrivit en cynisk dikt om Emaus, där den aktade medborgaren en stund väntar på Kristi närhet för att sedan återvända till viktigare sysslor; han har också skrivit en dikt om Getsemane, som djupare och starkare än det mesta i vår nutida lyrik bejakar en med det tyngsta offret, det djupaste lidandet, förtrogen livskänsla. Han är inte bara en mycket stor diktare. Han är också på sitt eget sätt något av en profet. Orons och mörkrets profetiska ord, sådana han vetat att uttala dem, ha en litterär och andlig räckvidd av det allra mest ovanliga slaget.

Ett budskap från trakter bortom det stora bullret vill också *Gunnar Ekelöf* ge med sin diktsamling »Köp den blindes sång». Den blinde, som står liksom avskild mitt i gataus jäktande meningslöshet, hinner ensam tänka på de stora och enkla väsentligheterna. Hans entoniga tiggarröp blir symbolen för en besinning bortom alla massuggestioner.

De seende, som svindlas
och svindlar och luras och litar,
må pryda sin arm med vita,
svarta och bruna bindlar...
Köp den blindes sång!

Då man vill fråga vad denna besinning går ut på och vad den poetiskt ger, kan man ibland inför Ekelöfs samling stå en smula handfallen. Det sammanhänger väl till en del med att han är en modernist som bättrat sig; sådana kunna lätt frestas att bättra sig en grad för mycket, uttrycka sig till den grad fogligt och förenklat att de ibland inte få någonting sagt. Kanske har den enfaldiga kritik, som ofta mött dem i deras vilda krafts dagar, bibringat vederbörande en alltför låg uppskattning av den vanliga människans nyanseringsbehov. Hur därmed må vara, så är det ibland någonting en smula menlöst över Ekelöfs dikter. Stilen glider sömngångaraktigt över

Litteratur

från ett håll till ett annat. Dikten »Världspolska», som åtminstone antydningssvis vill angripa Hitler, Mussolini och Franco, torde höra till de minst farliga angrepp, för vilka dessa garvade herrar blivit utsatta. Även i lyriskt mera centrala partier kan man plötsligt återfinna stänk av en förbluffande ren gymnasistpoesi.

Och aldrig möttes de tvenne
om inte natten var
kring honom och kring henne
att hålla lågan klar.

Då bristerna härovan ha påtalats med så stor skärpa, så är det i känsla av att Ekelöf — vare sig han för ögonblicket skriver bra verser eller dålig vers — hör till de på lång sikt betydande diktarna. Han är för bra för att man skall vara nöjd med vad han skriver nu. I några stycken visar han den verkliga styrkan och vidden av det som är hans. Han känner vidunderliga världar utom räckhåll för ögonblicket. I en skarpskuren dikt, »Havet», har han ställt en stor outgrundlighet i motsats till människors beskäftiga tydningsförsök: de sommarklädda på stranden filosofera över havets tusenfaldiga gestaltningskonst, mångsidigheten i de stämningar det kan uttrycka och liksom forma sig efter, men havet självt sjunger en oföränderlig sång, en enda och oerhörd, som icke kan tvingas in i mönster.

Ty människor finns många
men havet är ensamt.

Några nattstämningar fånga själva luften kring någonting på det viset främmande och ojämförligt. Och mänsklig upplevelse, sprängande alla gränser, finner ibland starka och överväldigade uttryck:

Älskande i natten låg jag,
famlande i mörkret såg jag,
såg med min hand ett fjärran land,
såg med min hud att Gud var Gud.

Och ibland strömmar en mäktig puls också genom de mera begränsade dikterna:

Välsignad jordens grund av sten,
välsignad den blinda skyn,
vad vore din ömhet utan sten,
vad utan blindhet din syn.

Sådant är äkta och betydelsefullt. Man önskar att tonfall av den arten skola alltmera spränga sig fram hos Ekelöf, att det riktiga havet skall brusa i hans dikt. Han är icke gjord för att plaska i små vatten.

Ragnar Jändels åskådning har haft många och säregna vägar att gå. Han har tyckts stå kristendomen nära och han har slagit sig loss

från den. Hans sista diktsamling, »Stenarna blomma», erinrar om vilken enhet och trofasthet som mitt i alla kriser bundit samman de olika skedena av hans dikt. Dess beståndsdelar äro alltjämt i mycket desamma som de voro från begynnelsen, och med en av inga hatkänslor förvirrad enkelhet tolkar han i »Stenarna blomma» det häftiga patos och den stilla förtröstan som han räddat med sig från början. Det slår en hur äkta och fin han är som poet. Han är det inte minst i de märkvärdigt ljusa och daggfriska strofer, som finnas här och var i boken, med allvar bakom men med en glädjens sångbarhet, som icke hör till de ringaste nödvändigheterna i världen just nu. Icke minst detta jändelska drag av ljus mitt i allt mörkret låter hans dikt säga ett väsentligt ord i de nya versböckernas samtal om själens renhet.

I det samtalet gjorde *Nils Svanberg* med sin samling »På vakt» ett av de viktigaste och icke ett av de minst realistiska inläggen. Bokens stora tema är ensamheten, en akademisk ensamhet med tunn luft över sig men upplevad med hänsynslös och ibland skakande ärlighet, som betager den varje stänk av pose och tragiskt gestikulerande, och som gör den djupt allmänmänsklig. Några kärleksdikter tjäna inte minst till att peka på livsviktiga ting som det behövs ensamhet för att man skall se deras väsentliga innebörd: enkla ord, tonfall, vardaglig kontakt med människor. *Svanbergs* diktsamling är förnäm. Men den är också skälvande av starkt liv — som alltför tidigt släcktes ut.

Två diktare må nämnas till sist, en ung och en gammal. *Gustaf Ullmans* samling »Blodsdrömmen» har — trots sin patetiska titel och inledningsdikt — över sig mycket av den blonda tjusningen i hans ungdoms diktning, vars flöde nu väller sparsammare men alltjämt friskt och välgörande. Ur debutanternas följe må en nämnas. Man gör därmed icke något orätt mot hans kolleger, ty han skall icke mer återvända till jordisk tävlingslek. *Ake Häggglunds* postuma samling »Kolumbarium» vittnar inte bara om ett stycke fin och allvarlig mänsklig kamp, det finns över den något som ibland har den alldeles färdiga diktens karaktär.

KARLSKRÖNIKAN I FACSIMILE

Av landsarkivarien ERNST NYGREN, Stockholm

En i dagarna av bokförlags-aktiebolaget Thule i Stockholm distribuerad volym i enkelt, men sobert lärftsband tilldrar sig måhända i förstone ingen särskild uppmärksamhet utom de invigdas krets, om icke genom det ovanliga formatet i avlång folio. Det anspråkslösa yttre omhöljet rymmer dock icke någon alldaglig affärsliggare, om

en ytlig betraktare skulle vilja gissa härpå, utan hyser i stället ett innehåll av märkligaste slag, och en närmare undersökning av den kortfattade, men desto värtaligare ryggtiteln: Karlskrönikan kan genast bekräfta detta faktum. Med det gråa lärftsbandet har alltså vår medeltidshistorias ryktbaraste handskrift trängt utanför sin säkra, men exklusiva förvaringsplats i Kungl. Bibliotekets manuskriptavdelning. Den kan nu i en för vetenskapligt arbete fullgod reproduktion förvärfvas icke blott av andra lärda institutioner utan även av den enskilde forskaren eller bokvännen. En organiserad utgivning har därmed också begynt av Äldre handskrifter i facsimile i anslutning till Svenska historiska föreningens verksamhet och i dess namn.

En lyckligare början av denna verksamhet hade heller icke kunnat göras. Jämta Erikskrönikan är säkerligen den nya eller Karlskrönikan den källskrift som blivit mest återberättad i våra historiska framställningar. Redan den nära samtidige Ericus Olai infogade den mer eller mindre fullständigt i sin götiska krönika. Alltsedan Messenius år 1616 utgivit dess tidigare parti (till och med 1439) och Hadorph på 1670-talet hela rimkrönikeverket, har den också medvetet eller omedvetet präglat de följande århundradenas uppfattning av den tidigare unionstiden, Engelbrekts befrielsekamp och Karl Knutson, »som blev kung» och (genom krönikans siste utgivare Klemming) kommit att namngiva densamma.

Men Karlskrönikan är som känt enastående inom den svenska medeltida krönikeskrivningen även därigenom att originalhandskriften blivit bevarad i ett så intressant stadium av dess tillkomsthistoria. Dess karaktär av på en gång koncept, renskrift och redaktions-exemplar förlänar den icke bara originalets ursprunglighet utan låter oss följa dess gradvisa tillblivelse i de olika skrivarhänderna, de smärre textpartiernas hopfogande genom strykningar och ändringar samt till sist slutfasen, den redaktionella överarbetningen. Ända sedan Klemming på 1860-talet fastslog denna handskrifts unika beskaffenhet, har den också som bekant stått i förgrunden av den källkritiskt inriktade svenska medievistiken. Doktor Oscar Wieselgren, som författat inledningen till den nya facsimileupplagan, har av skäl, som sammanhånga med publikationens syfte, icke ansett sig där kunna ingå på den vetenskapliga diskussionen angående Karlskrönikans inre sammanhang, tillkomsttid, proveniens och sanningsvärde, utan hänvisar härom till årsbibliografierna i *Historisk Tidskrift*. I enlighet med en princip som utgivningskommittén fastställt som vägledande för sin verksamhet har han i stället i inledningen lämnat nödiga uppgifter om handskriften själv och dess historia samt en kortfattad redogörelse för Erik Neumans grundläggande resultat beträffande de olika skrivarhänderna, av vilka hand 2, som skrivit huvudpartiet av den s. k. Engelbrektskrönikan, av Neuman attribuerats till den tyskfödde rådsskrivaren Johan Fredebern, väpnare och ägare till gården Körunda i Ösmo socken på Södertörn (död före 14 sept. 1449). Av särskilt värde äro de i slutet av handskriftsbeskriv-

ningen meddelade reproduktionerna av de i handskriften förekommande sju olika vattenstämplarna med uppgift om de sidor, på vilka dessa återfinnas.

Liksom Uppsala universitets år 1927 utgivna magnifika facsimile-edition av Codex argenteus och »Registrum ville Malmøyghe» tio år senare äro även ljustrycksbilderna till detta verk utförda av Malmö ljustrycksanstalt under direktör John Kroons yrkesskickliga ledning. Det tekniska utförandet är lika förstklassigt nu som i de båda nyssnämnda publikationerna. Ja, den, som förut varit förtrogen med själva handskriften, återfinner, som ofta sker vid fotografisk eller fotostatisk reproduktion av manuskripttext, egendomligheterna i densamma klarare och lättare urskiljbara genom skriftens överföring från det ömtåliga och ofta ålderssvaga skriftunderlaget på en annan, för ändamålet särskilt utexperimenterad bakgrund. Överstrykningar, »kalvar», tillskrifningar framträda underbart friskt och åskådligt, och den överblivna remsan av åttonde läggets första blad bär ännu en så fräsch skrivartext som skulle krönikeverkets redaktör nyss ha varit i arbete. Forskningen har alltså genom denna facsimile-upplaga fått en bekväm och länge saknad möjlighet att kontrollera och komplettera Klemmings textedition (alltjämt den enda befintliga) samt att ånyo pröva de olika teorierna om krönikans tillkomst. Icke minst för den akademiska undervisningen torde den bli av betydelse genom möjligheten att nu kunna konfrontera dessa teorier med det handskriftliga underlaget.

Initiativet till denna serie av Äldre handskrifter i facsimile, som nu på ett så förträffligt sätt inletts genom Karlskrönikan, har utgått från direktör Gunnar Ekstrand i bokförlags-aktiebolaget Thule. För ändamålet bildades i december 1936 en utgivningskommitté av biblioteks- och arkivmän och handskriftsforskare med stadsarkivarien professor Bertil Boëthius som ordförande. Sedan det visat sig möjligt att vinna Svenska historiska föreningen för saken, utökades denna kommitté med tvenne nya medlemmar, riksarkivarien Helge Almquist och professor Nils Ahnlund. I den programförklaring, som inleder den här anmälda facsimile-editionen av Karlskrönikan, betonas, att kommittén som vägledande princip för sin verksamhet uppställt att ägna sig åt ren urkundsreproduktion i den förhoppning, att källskrifterna, om de få tala för sig själva, bäst skola tjäna den fortsatta vetenskapliga bearbetning, vilken det är utgivningens uppgift att stimulera. Om den reproduktionsteknik, som kommit till användning i den nu påbörjade serien, heter det i samma uttalande, att denna metod, d. v. s. ljustrycket, begagnar som sitt underlag fotostatkopian. »Då denna är rätt utförd, återger den med osviklig säkerhet en handskrifts alla valörer i gradationer av vitt och svart. Utan att förlora något av sin uttrycksfullhet kan den direkt kopieras på en tjock glasplåt, överdragen med en ljuskänslig gelatinhinna. Efter vederbörlig behandling förmår därpå plåten mottaga och i trycket avgiva den färgmängd, som exakt motsvarar den fotografiska bildens nyanser. I vanliga fall ingriper ingen manuell efterbildning i reproduktionen.

Litteratur

tionsprocessen. Däri ligger garantien för en exakt avbildning av originalet med dess olika valörer.»

Den omfattning, i vilken utgivningen kan fullföljas, måste givetvis bli beroende av facsimileeditionernas mottagande. Kommittén har emellertid redan träffat förberedelser för att låta Karlskrönikan följas av den vackra kodex av Hälsingelagen, som under signum B 49 förvaras i Uppsala universitetsbibliotek. På programmet står vidare utgivningen av Vadstena klostrets brevbok (A 26 i riksarkivet) med dess många skiftande stilar och ej mindre skiftande innehåll och sammansättning, till vilken sedermera det berömda Vadstena-diariet skulle naturligt ansluta sig. En facsimile-edition av någon av Stockholms stadsböcker, i första hand den på pergament skrivna jordebok, som upplades omedelbart efter rådhusets och rådhusarkivets brand 1419, har även dryftats inom kommittén liksom utgivningen av domkyrkornas register eller medeltida kopieböcker, vilka förvaras i riksarkivet. Även texter av mera litterär karaktär såsom Codex Bureanus och Jöns Buddes bok tillhöra framtidsperspektiven liksom statsrättsliga urkunder från senare tid, främst 1634 års regeringsform och dess förarbeten i olika stadier.

Med den nu föreliggande Karlskrönikan har alltså en verksamhet inletts, som, därest syftemålet främjas genom anslutning av institutioner och enskilda, kan bli av utomordentlig betydelse för vetenskaplig forskning. De å begynnelsevolymen satta priserna — 35 kr. för den numrerade upplagan om 250 exemplar och 100 kr. pr styck för de 75 bibliofilexemplaren med från medeltiden kopierade band — böra ej heller avskräcka från att skänka det nya företaget det understöd det förtjänar.

ETT FÖRBISETT KULTURVERK

Av lektor HUGO VALENTIN, Uppsala

För aderton år sedan utkom första volymen av »*Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Bokserie med understöd av Föreningen för svensk undervisningshistoria, utgiven av B. Rud. Hall*». I slutet av 1938 utkom under samma redaktion seriens femtiofemte volym.

Redan en flyktig blick på innehållsförteckningen ger vid handen, att vi här begåvats med en samling högtintressanta om ock mycket heterogena bidrag till svensk kulturhistoria, ej blott undervisningshistoria i inskränkt mening. Läroverksstadgar och andra pedagogiska aktstycken från 1500-talet intill våra dagar omväxla med skolminnen och olika pedagogers självbiografier från vitt skilda undervisningsanstalter, tider och miljöer. Erasmi Gyldene Bok, Matthiaes adels-skoleböcker, Rudbeckii akademiska högtidstal, källor till folkundervisningens, folkdisciplineringens, läroverkspennalismens historia, akt-

stycken, belysande Gustav Adolfs, Skyttes, Ratichs och Comenius reformpedagogiska idéer, »enhetsskoletankar» av Oskar I samt av ledande kulturpersonligheter och pedagoger på hans tid — se där några godtyckligt valda exempel på vad som rymmes i denna fyndgruva.

Seriens under föregående år utgivna tre nummer utgöras dels av en samling minnen från privatläroverk och hemundervisning, de flesta författade av ännu levande före detta lärarinnor och föreståndarinnor, dels av en dubbelvolym hågkomster från folkskola och folkundervisning. Särskilt den sistnämnda skriften, som är en av de intressantaste i serien, förtjänade att uppmärksammas långt utöver de skolhistoriskt intresserade lilla och de personhistoriskt intresserade relativt stora krets.

* * *

År 1816 reste den blivande brukspatron Langenberg, då en 16-årig gosse, över Tiveden, där steglade förbrytares förruttnade lik gjorde ett outplånligt intryck på det förfärade barnet, till Velandas internatskola. Året därpå kom en ny lärare dit, studenten av bottniska nationen i Uppsala Christoffer Jacob Boström. Författaren annoterar, att denne gav honom många örfilar och luggar, så att hårtestarna rykte, och att den blivande filosofen tillbragte sin mesta tid med studier på sin kammare, tills att han efter två års kondition lämnade läroanstalten, saknad av ingen. Ehuru Langenberg i sina minnen framstår som en lovprisare av den gamla goda tiden, vilken som bekant aldrig existerat, ger han en frappant mörk bild av 1820-talets Uppsalaliv. Nationerna saknade samlingslokaler, något egentligt nationsliv existerade ej, studenterna voro helt överlämnade åt sig själva, deras nöjen voro maskulint råa och i grunden glädjelösa.

I de kvinnliga bidragsgivarnas minnesteckningar skymta många levande porträtt av bortgångna kända pedagoger: den geniale läraren rektor Sigfrid Almquist, som var den kanske främste av dem, Carl Norrby, sedermera teologie professor, om vilken en ännu levande, nu mer än nittioårig före detta elev vittnar, att man under hans lektioner ibland blev så hänförd, att man ej visste, om man befann sig i himlen eller på jorden, Artur Hazelius, Magnus Höjer, L. M. Waern, för att blott nämna några få. Som sig bör, dominera emellertid kvinnorna i lärarinnornas och flickskoleföreståndarinnornas bidrag. Skildrarna och de skildrade tillhöra två väsentligt olika kategorier: de gammaldags fromma, ofta försagda lärarinnetyperna och de moderna kultiverade, rappa och rakryggade. Man glömmar icke Gerda von Friesens skildring av de fem systrarna Åhlin, som under hennes skoltid på 1870-talet ägde Åhlinska skolan i Stockholm. »De hade håret benat i mitten och slätt nedkammad över öronen samt uppsatt i en korg av flätor i nacken. De voro klädda antingen i svart eller mörkgrått, absolut släta klänningar med krage av samma tyg, som räckte ned över armarna. På fötterna hade de tygkängor, vilket gjorde, att de kunde gå så tyst, att de ej hördes.» Att de aldrig lämnade klassen en-

sam med en manlig lärare, behöver knappast påpekas. Erinra de fem tanterna Ählin om lärarinnorna i gamla tiders flickpensionsböcker, så föra minnesteckningarna av och berättelserna om de ambulerande familjeguvernanternas ödmjuka och förödmjukade släkte läsarens tankar till de stackars pauvres honteuses, som Herman Bang skildrat med mästerlig inlevelse.

Gripande, ehuru på ett helt annat sätt än inblickarna i de sistnämndas beklämmande livsöden, äro de talrika skildringarna av olika folkskollärares och folkskollärarynnors arbete i skilda bygder och obygder, ett egenartat stycke svensk kulturhistoria, som varken saknar spänning eller fläkt av heroism. Vilken fattigdom, vilken järnhård energi, vilken brinnande tro på kunskapens folkförädlade makt! Man läse exempelvis Lars Levi Johanssons i Fränsta skildring av f. d. rotskolläraren, lappkateketen och missionsbiträdet Jonas Larsson i Jorm, en jämtländsk kulturapostel, som verkade under senare hälften av förra seklet. Från samma tid härröra det flesta minnena. De inblickar de ge i skolans värld och i de förhållanden, under vilka folkundervisningens män och kvinnor arbetade under denna övergångstid, gör denna volym, den fjärde i serien »skildringar av f. d. elever lärare och andra», till en värdefull s. k. bredvidläsning till det stora verk, varmed den svenska folkskolan skall begå hundraårsdagen av 1842 års folkskolestadga.

Bland bilagorna märkas två originaluppsatser av största intresse. Den ena är f. d. överlärare Norbergs skildring av en av 1800-talets mest imponerande folkuppfostrare, Lars Landgren, eller riktigare av den blivande Härnösandsbiskopens mer än trettioåriga verksamhet som kyrkoherde, inklusive skolväsendets chef i det då för tiden med rätta beryktade Delsbo, som han tyckes ha avbarbariserat på liknande sätt som Wieselgren några årtionden förut ryckt upp sin församling, om ock marken i Hälsingland var särskilt svårbruten och Landgrens framgång därför ej vart så stor som hans i Skåne verkande ämbetsbroders. I sin avskedspredikan liknade han Delsbo församling vid »en lusig fäll. Jag har gått här och plockat och plockat, men än finns det mycken uselhet kvar, som måste plockas bort.» Denne Norrlands Rudbeckius saknar ännu en verklig biografi. Varje väsentligt bidrag till en sådan understryker vikten av att en dylik kommer till stånd.

Den andra originaluppsatsen är författad av folkskolläraren fil. mag. Edvin Pettersson och rör utgestaltningen av Chronschougsfiguren. Sitt existensberättigande i en undervisningshistorisk aktsamling har uppsatsen på grund av att Bondeson icke blott åsyftat att på naturalistiskt manér skildra en viss människotyp — en fåfäng, inbilsk, halvbildad streber — såsom en produkt av anlag och miljö utan även att kritisera dåvarande seminariesystem, som kunde frambringa sådana exemplar. I nära tjugofem år arbetade författaren på denna gestalts utformning. Materialet består bland annat av ett stort antal anteckningar och av klipp ur grönköpingsmässiga pressalster för en planerad men aldrig fullbordad tredje del, vars innehåll magister Pet-

tersen lyckats rekonstruera. Han påvisar, att Bondeson näppeligen haft en bestämd förebild men väl olika förebilder. En av dem var — han själv. Chronschougs dråpliga poem härröra nästan ordagrant från gymnasisten Bondeson, som författat dem utan parodierande syfte.

* * *

Mot redigeringsprinciper och kommentarer kan måhända invändas en del. Själva utgivandet sker så raskt — tre volymer per år — att fel och underlåtenhetssynder ej helt kunna undvikas. Men dylikt väger lätt gent emot verkets förblivande värde. Lektor Hall, dess upphovsman och energiske ledare, har också grundat Skolhistoriska museet i Stockholm. Hans syften voro och äro i båda fallen desamma: att rädda, vad som räddas kan av försvinnande fordomtima minnen från skolans värld. Det är ett verk i Artur Hazelius' anda.